

(В. Търново)

СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ
НА ПРИБЛИЗИТЕЛНО КОЛИЧЕСТВО В
КНИЖОВНАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ

1. Основно свойство на материалните обекти е тяхната количествена ограниченост, т. е. чрез познавателните способности на човешкото мислене и съответните процедури предметите могат да бъдат измерени или изброени и следователно техните количествени характеристики да бъдат изразени чрез езика (т.е. да се означа количествена определеност) или да не бъдат изразени¹ (т.е. да се означа количествена неопределеност). Опозицията определено/неопределено количество е съществена (е диференциален признак) за конституиране на морфологичната категория число² – център на функционално-семантичното поле на квантитативността. Спецификата на мисловно-езиковата абстракция се проявява във възможността при изразяването на количествените характеристики, т.е. при количествена определеност, реално точното (ограничено) количество да бъде представено като неточно (приблизително) определено.³ Така в границите на определеното количество се формира противопоставянето точно/неточно (приблизително) определено количество. Количествените опозиции могат да бъдат представени така⁴:

точно неточно
(приблизительно)

В българския език корелацията между точно и приблизително количество се осъществява системно чрез нумерално-субстантивните

словосъчетания и изразяването на приблизително количество обхваща всички стойности по числовата ос (срв.: *два-три стола*, но и *милион-милион и двеста хиляди жители*). Това ни дава основание да приемем, че при актуализацията си в речта определеното количество се реализира винаги с един от тези два свои варианта.

В настоящото научно съобщение апроксимацията се разглежда като последен етап от процеса на околичествяването (квантификацията), т.е. приема се, че като приблизително може да бъде представено само определеното (чрез измерване или чрез броене) количество – броя на елементите (мощността) на всяко дискретно множество. Тук не вземаме под внимание приблизителността в значенията на неконвенционалните мерни единици от типа *чаша вода*, *щипка сол*.⁵ Следователно апроксиматорите се прилагат към нумерално-субстантивното словосъчетание (от типа *петнайсет стола*) и го модифицират като цяло.⁶ Към имена (или именни фрази) с неопределено количество апроксиматори не могат да бъдат приложени (срв.: *около 20 стола*, но не и *около столове*, *около няколко стола*).

Основната семантична функция, която осъществяват апроксимативните изрази е задаването на интервал (ограничен или отворен) на вариране на числовата стойност: *5-10 ябълки*, *десетина ябълки*. Големият брой езикови средства за изразяване на приблизително количество дава възможност за повторно въздействие върху параметрите на вече зададения като приблизителен интервал, което можем да наречем двойна (повторна) апроксимация: *десетина-петнайсет ябълки*, *около десетина ябълки*, *около десет-петнайсет ябълки*. Както личи от примерите, повторната апроксимация в някои случаи дублира семантично първичната (*около десетина*), в други случаи я модифицира чрез представянето като приблизителни на границите на интервала (*десетина-петнайсет*, *около десет-петнайсет*), т.е. може да се говори за повторна дублираща и повторна недублираща (допълнителна) апроксимация.

Особеностите на книжовната разговорна реч (по-нататък КРР) – спонтанност, ситуативност, неофициалност, неподготвеност⁷ и като следствие – неприцизираност при оформянето на мисълта и изказа⁸, както и повишената ѝ систематичност, я правят удобен обект за изследване на средствата за изразяване на

приблизително количество. Тяхната богата синонимия, от своя страна, позволява те да служат за отнасянето на дадена реч към определена езикова формация – кодифицирана, книжно-разговорна или не книжовна (по делението на общонационалния български език от Йосифова⁹).

2. Едни от основните средства за означаване на приблизително количество са предлозите¹⁰ *около* и *към*, чиито основни пространствени значения лесно се “налагат” върху линейното пространство на числовата ос. Двата предлога могат да означават приблизителността и самостоятелно (*около 15–20 метра*, но и *около 20 метра*), при това независимо от величината – универсалност, която е характерна само за числовите интервали (съчетанията от числителни имена). Примери: *||Бяхме преди това на море| и след около четири–пет дни| заминахме за Виена||*; *|Около десетина години лежи в затвора|* – разказ а съдържанието на филм; *||И в неделя вече събрахме около двама човека||*; *||Стефчето| тя работи около осем месеца| и сега почна да чете||*; *||... към трийсе–трийсе и пет годишци| оплешивели и двамата||* и пр.⁶

Изглежда, че употребата на *към* е по-неутрална за книжно-разговорната реч, а употребата на *около* (в сравнение с *към*) е белег за по-изискана реч. Въпросът за наличието или отсъствието на функционална (не и семантична) диференциация между двата предлога се нуждае от по-специално наблюдение, което се затруднява от твърде ниската честотност на апроксимативните словосъчетания. Още тук обаче може да се каже, че и двата предлога се употребяват във всички речеве формации.

3. Неопределителното местоименно наречие *някъде* може да бъде употребено пред словосъчетание, означаващо приблизително място: *около къщата* – *някъде около къщата*. В тези употреби *някъде* е със значение за “неопределено място в приблизително указаната област”. Тъй като тази “област” може да бъде не само пространствена, но и от темпоралната или от числовата ос, *някъде* може да се употреби и пред словосъчетания за приблизително (неточно) количество.⁷ Примери: *||...и някъде за около два часа му научих цялата биография||*; *||Аз повече| някъде към три–четири песни съм чувал||* и т.н. В такива употреби неопределителното значение на наречието *някъде* е твърде избледняло под силното влияние на апроксимативната семантика на словосъчетанието (срв.

с употребата на *няколко* – операторът за неопределена квантификация). Може да се каже, че на практика *някъде* се възприема като дубликатор на приблизителността. В изразите може да бъде включено и показателното местоименно наречие *там*, чрез което се експлицира значението за място и като следствие се възстановява неопределителното значение на *някъде*. Именната фраза се трансформира в несъгласувано определение, което може да указва както пространство, така и време или количество, като се променя интонационният контур: *||На прехода колко бяхме/ някъде там/ около петнайсе–двайсе човека||*; *||И ний си ходихме някъде там/ края на май – началото на юни||*. В книжовната реч като вариант на *някъде* се употребява и формата *къде*.

В проучения материал бе открита само една употреба на *някъде* с изпуснат предлог: *||Някъде два–три месеца/ все така||*. Елиптичната употреба (без оглед на това дали апроксимацията е самостоятелна или допълнителна) изглежда е извън нормативността на КРР, но е естествена за книжовната разговорна реч и е единствено възможна при употреба на формата *къде*: *||Къде двайси лева шти струва||* (Горнооряховско); *||Те ми бля къдя трийси офици||* (Старозагорско).

В разговорната реч за означаване на неопределено количество се използват и формите за ед. ч. на неопределителното местоимение: *||Ще взема и някоя биричка||*; *||Дай някой лист сега/ много ти се свидят||*, с вероятна елипса на съчетанието *и друга, и друг*.

4. Омонимите на първичното числително име *един*, *-а*, *-о*¹³ са предмет на немалко анализи в българистиката, предимно във връзка с въпроса за наличието или липсата на системно формално изразяване на категорията неопределеност. Отбелязаната тенденция към системност може да бъде подкрепена донякъде и от изложените по-долу наблюдения. От друга страна, те потвърждават мнението за развит *“с и н к р е т и з ъ м* (разр. авт.) на изразните форми”¹⁴ в КРР в сравнение с кодифицирания книжовен език. Имаме предвид функционирането на *едно* като апроксиматор: *||...щото след едно пет години закриват института в София/ тоя полувисшия||*; *||Е хубаво де ама/ да не сме всичките/ ама едно двайсе човека ще се съберем||*; *||Добре де/ на тебе кат ти дадът сега/ ако имаш упражнение и ти дадат едно сто страници да конспектираш||*; *||... и на едно десетина метра от него идва кола||*; *||Общо са едно*

десет-дванайсе човека //; //И там написах едно трийсе стихотворения и две поеми//; //Едно десет кила ракия се надявам да извадя// и др. под.

От примерите се вижда, че *едно* се употребява за първично означаване на приблизително количество (за разлика от *някъде*, което е винаги дубликатор) или е допълнително средство за това – функция, различна от неопределителното значение на формата *едни* в същите съчетания, срв.: *едно дваисет човека* – *едни дваисет човека*.¹⁵ Наблюдава се употреба, която е вариант на употребите с предлозите *около* и *към*,¹⁶ но за разлика от тях не излиза извън границите на разговорността (не е присъща на официалната реч) и може да се приеме за нейн характерен признак.

Синонимията в системата на неопределителните местоимения предполага в случая взаимозаменяемост между *едно* и *някъде*, което означава да бъдат образувани словосъчетания по модела: *частица (едно или няколко) + предлог + числително име + съществително име*, напр. *едно около дваисет стола*, каквито обаче не бяха открити в проучения материал. *Едно* се употребява не с предлог, а вместо предлозите, което го прави техен контекстов синоним, а не — както се очаква — на неопределителното местоимение.

Известно е, че значенията на наречията *някога* и *някъде* могат да се изразяват от *едно*, но в свързана употреба (включително фразеологизирана): *някога* – *по едно време, един ден, една година, един път*; *някъде* – *на едно място*. По този модел се изразява и количествена неопределеност (= *няколко*) с думи като *количество, брой, сума, размер, разстояние*, като при по-официално общуване се предпочитат съчетанията с наречието *известно (известно количество и под)*.¹⁷ Именно тази употреба (със значение за неопределеност) *едно + количество (брой и т.н.)* е синонимна на употребата на *някъде* в изразите с *там*: *някъде там/около 20 тона – едно количество/от около 20 тона*. Двата типа са очевидно маркирани като принадлежащи съответно на официалната (*едно количество*) или на неофициалната реч (*някъде там*).

Минималната промяна, която трябва да се извърши в изрази от типа *едно количество от около*, за да бъдат приемливи за разговорната реч, е отпадането на думата *количество* и получа-

ването на изрази от типа *едно около 15 човека*, семантични еквиваленти на често срещаните в КРР изрази с *някъде около*. Както вече отбелязах, не бяха регистрирани употреби на *едно + предлог* – очакваният резултат след стягането на фразата. Тъй като, за разлика от изразите с *някъде около*, в изразите с *едно около* няма условия за запазване на предлога, той също изпада (ако предположим съществуваща производност между тези съчетания) и едно започва да функционира като вариант на предлозите в окончателно редуцираната фраза *едно 20 човека*. Неопределителното значение на лексемата очевидно е първичното основание за употребата ѝ като апроксиматор (подобно на *някъде*), за разлика от изходната пространствена семантика на предлозите.

Така в рамките на разговорната реч се доизгражда симетрията между формите *няколко/някъде* и *едни/едно*, конкуриращи предложната апроксимация:

няколко – неопределено количество

*някъде+ТК¹⁸; къде+ТК (некнижовна РР)

някъде+около/към (типични форми)

някъде+там+около/към+ТК (неопределеност+апроксимация)

едно+количество (брой...) от около+ТК (неопределеност+апроксимация)

*едно+около/към+ТК

едно+ТК (типични форми)

едни – неопределено количество

В тази разработка основната цел е да се отбележи употребата на *едно* в КРР в изрази за неточно количество. С проучването на по-обширен материал (вече отбелязахме ниската честотност на словосъчетанията) ще може да се даде отговор на редица по-конкретни въпроси, свързани с тази функция на лексемата *едно*, и да бъдат описани семантичните различия при изразяването на първична или на вторична приблизителност и появяващите се конотативни значения като: голямо–достатъчно–безразлично–незначително–нищожно количество, които очевидно са основната причина за появата в КРР на

съчетанията за апроксимация с *едно* едновременно с употребата на по-неутралните – с предлозите *около* и *към*, със или без *някъде*. Съчетанията с *едно* са много малка част от възможностите на езика за изразяване на приблизително количество, но те са характерни именно за КРР и я отграничават от стиловете на ККЕ. Като цяло системата от апроксиматори притежава и средства, маркирани като книжовно-разговорни (*къде*).

Твърде интересен е и прагматичният аспект на проблема за апроксимацията, в основата на която може да бъде невъзможността, непотребността или нежеланието на субекта на речта да представи като точна съответната величина.

Трябва да се каже, че не само средствата за изразяване на приблизително количество могат да послужат като признаци за типологията на речевите формации.¹⁹ Сама по себе си модификацията на количествения признак има различни функции и комуникативна значимост в зависимост от характера и целите на общуването, т.е. в различните функционални стилове на книжовния език. Твърде специфични и показателни са нейните проявления в областта на точните науки, в законодателните текстове, в журналистиката (ето един пример: *В София всеки ден паркират 50 000 автомобила, при капацитет 18 000* – очевидно пренебрегване на възможността количеството да се представи като неточно определено, за да се подчертае точността на информацията), в художествената литература (особено в митопоетическите текстове), в прогностични анализи, статистически изследвания и т. н.

ЛИТЕРАТУРА

¹ Кое то не означава, че не се изразява количественост.

² Подробен анализ вж. у Б у р о в, С. Категорията число на съществителните имена в българския книжовен език. – Бълг. език, 1989, кп. 5,6.

³ Със значение 'мислене и представяне на количеството като приблизително, неточно определено' по-долу за краткост се употребява и терминът **апроксимация**; езиковите средства, които реализират тази функция, наричаме **апроксиматори**. Терминът апроксимация се употребява

и в широк смисъл – за означаване на приблизителност в семантиката въобще. Със значение 'междуетзиково омонимия' терминът е употребен от Кърпачева, М. Апроксимация и апроксимативни речници. – Бълг. език, 1991, кн. 4.

⁴ Възможно е и едностепенно изразяване на противопоставянето – чрез тернарната опозиция неопределено количество – приблизително количество – точно количество, но по този начин се съвместяват два класификационни признака.

⁵ Алмалех, М. Семантика и синтаксис. С., 1993.

⁶ По-различен анализ на субординацията при тези словосъчетания вж. у Швачко, С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. Киев, 1981, с. 67. Аналогично възражение във връзка със словосъчетанията от типа *три чаши вода* вж. у Буров, С. Веществените съществителни в количествен аспект (Езикови средства за изразяване на дискретност на веществен континуум). – Бълг. език, 1990, кн. 2, с. 115.

⁷ Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. (отв. ред. Е. А. Земская), М., 1981, с. 5-22.

⁸ Девкин, В. Д. Немецкая разговорная речь. Синтаксис и лексика. М., 1979, с. 18.

⁹ Йосифова, Р. Място на книжно-разговорната реч в системата на общонародния език. – В: Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, 1991.

¹⁰ В такава функция предлозите, както и другите части на речта, са частици. Тъй като с термина апроксиматор се означава именно функцията им, по-долу се използва само този термин. Други предлози с подобна функция са *до, над, под*, диал. *на*.

¹¹ Използваният материал е експерпиран от записи на книжно-разговорна реч, съхранявани във фонотската на Катедрата по съвременен български език при ВТУ "Св. св. Кирил и Методий". Записите са направени според "Упътване за събиране на материал от книжно-разговорната реч", В. Търново, 1985, съставено от Р. Йосифова.

¹² Употребата на *някъде* в КРР като частица със "значение за приблизителност, неточност" е отбелязана от Маринова, Й. Непълнозначна лексика в българската книжно-разговорна реч (За някои особености на частиците). – В: Проблеми на българската книжно-разговорна реч. В. Търново, 1991.

¹³ **Г е о р г и е в, С.** Лексико-морфологическа модификация на първично числително ЕДИН в съвременния български език. – Бълг. език, 1967, кн. 2.

¹⁴ **Русская** разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. (Отв. ред. Е. А. Земская), М., 1981, с. 39.

¹⁵ Подробен дескриптивен анализ на кванторните (но не количествени) значения на формата *едни* вж. напр. **Б ъ л г а р с к о - п о л с к а** съпоставителна граматика. Т. 2. Семантичната категория определеност/неопределеност. С., 1990, с. 70–132.

¹⁶ *Едно* не се употребява за апроксимация на единица количество, срв.: *около (един) километър, към (един) килограм*, но не: *едно километър, едно килограм*.

¹⁷ За тези форми като показател за количествена квантификация, за разлика от кванторната вж. **Б ъ л г а р с к о - п о л с к а** съпоставителна граматика, с. 102.

¹⁸ ТК – “точно количество” = числително име + съществително име (от типа *пет стола*).

¹⁹ Предмет на по-нататъшни изследвания ще бъдат начините за изразяване на приблизителност по време и място, различни от количествената апроксимация (срв.: *към пет метра, около два часа – около два часа, към обед – около къщата, към Пловдив*).

След като тази статия бе предадена за печат, се появи книгата. “**Ние, говорещите хора**” (С., 1995) на К. Иванова и Р. Ницолова. И в двата примера, предложени от К. Иванова за употребата на предлога *към* за означаване на “к о л и ч е с т в о, б л и з к о д о (разг. моя – С. Г.) посочената в израза величина, но с по-малка от нейната стойност” (с. 128), *към* изразява приблизителност по място във времето, по време: *към пет часа, някъде към 7-8-мия ден...* (с. 128, 129), а не по количество – време, което отдаваме на стремежа към популярност на изложението.